

ارزیابی روش‌های مختلف مدل‌سازی روابط مؤلفه‌های باران‌نگار و آب‌نگار واحد

محبوبه معتمدنیا، سیدحمیدرضا صادقی*، حمیدرضا مرادی و هانیه اسدی^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱۲/۱۲)

چکیده

تهیه و اجرای طرح‌های آب و خاک نیازمند مجموعه‌ای از اطلاعات مربوط به بارندگی و روان‌آب است. از طرفی آب‌نگارهای واحد، مبنای مناسبی برای تهیه آب‌نگارهای سیلاب و تأمین اطلاعات جامع برای برنامه‌ریزان و مدیران محسوب می‌شوند. حال آن‌که تهیه آن برای تمامی حوزه‌های آبخیز به‌سادگی امکان‌پذیر نمی‌باشد. از این‌رو مدل‌سازی مناسب برای شبیه‌سازی آب‌نگار واحد با استفاده از داده‌های قابل دست‌رس باران و به‌شیوه‌های آماری قابل اعتماد از ضروریات است. حال آن‌که اعتمادسنجی لازم برای روش‌های مختلف مدل‌سازی آماری در هیدرولوژی و هم‌چنین تهیه آب‌نگار واحد به‌ندرت صورت گرفته است. در همین راستا، تحقیق موجود درصدد مقایسه کارایی روش‌های مختلف مدل‌سازی تهیه ارتباط آب‌نگار واحد معرف ۲ ساعته حوزه آبخیز کسلیان با زمان تمرکز حدود ۱۰ ساعت با استفاده از داده‌های بارندگی می‌باشد. برای انجام تحقیق موجود، تحلیل روابط بین ۳۶ ویژگی باران‌نگار و آب‌نگار واحد برای ۲۳ رگبار طی چهار فصل در یک دوره زمانی ۳۳ ساله به‌شکل‌های مختلف رگرسیون دو و چند متغیره مد نظر قرار گرفت. بر اساس نتایج به‌دست آمده میانه خطای تأیید مقادیر حاصل برای کلیه متغیرهای وابسته آب‌نگار واحد ۲ ساعته بین ۳۷ تا ۸۸ درصد برآورد شد. نتایج نشان داد که در رگرسیون دو متغیره، مدل‌های درجه سوم و خطی و در رگرسیون چند متغیره، مدل‌های لگاریتمی بیشترین توانایی در تعیین ارتباط هیدروگراف واحد و مؤلفه‌های مختلف بارندگی در حوزه آبخیز مذکور را داشته‌اند. هم‌چنین دقت مدل‌های حاصل از تجزیه و تحلیل عاملی در رگرسیون چند متغیره کاهش پیدا کرد. با توجه به آماره‌های ارزیابی مورد استفاده در این تحقیق از بین دو روش پسر و پیش‌رو در اکثر مواقع روش پسر و در شاخص‌های زمانی رابط بین آب‌نگار واحد و باران‌نگار روش پیش‌رو از نتایج بهتری برخوردار بوده است.

واژه‌های کلیدی: تجزیه و تحلیل عاملی، شبیه‌سازی آب‌نگار واحد، حوزه آبخیز کسلیان، مدل‌سازی رگرسیونی

۱. به‌ترتیب کارشناس ارشد، دانشیار، استادیار و کارشناس ارشد مهندسی آبخیزداری، دانشکده منابع طبیعی و علوم دریایی، دانشگاه تربیت

مدرس، نور

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: sadeghi@modares.ac.ir

مقدمه

آنها نشان داد که با استفاده از مدت بارش مازاد می‌توان به- ساده‌ترین شکل آب‌نگار سیل دست یافت.

بررسی سوابق به‌دست آمده نشان داد که اغلب تحقیقات انجام شده در خصوص تهیه آب‌نگارهای واحد در زمینه تهیه مدل‌های منطقه‌ای مبتنی بر خصوصیات فیزیکی حوزه آبخیز صورت پذیرفته است. حال آن‌که ویژگی‌های پویای بارش در تبیین آب‌نگارها کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در صورتی که ضرورت استفاده از اطلاعات زودیافت و یا موجود بارش در حوزه‌های آبخیز فاقد ایستگاه‌های اندازه‌گیری از ضروریات غیرقابل انکار تلقی می‌شود. هم‌چنین مقایسه بین روش‌های مختلف آماری و در مراحل مختلف فرآیند مدل‌سازی بسیار محدود و مربوط به سال‌های اخیر می‌باشد. در این ارتباط تنها می‌توان به تحقیق صادقی و همکاران (۷) در رابطه با ارزیابی کارایی روش‌های مختلف تجزیه و تحلیل آماری در مدل‌سازی مؤلفه‌های اصلی آب‌نگار سیل با استفاده از مشخصات باران‌نگار و توانایی بیش‌تر مدل‌های رگرسیون دو متغیره و دقت بالاتر رگرسیون‌های چند متغیره بدون تجزیه و تحلیل عاملی و نیز شیوه‌پس‌رو در حوزه آبخیز کسپلیان اشاره نمود. از این‌رو تحقیق حاضر با هدف مقایسه روش‌های مختلف مدل‌سازی رگرسیونی و انتخاب روش برتر جهت دستیابی به مدل بهینه تعیین مؤلفه‌های آب‌نگار واحد معرف حوزه آبخیز کسپلیان با استفاده از متغیرهای قابل دست‌رس باران‌نگار و طبعاً ارزیابی مدل‌های تهیه شده، انجام پذیرفته است.

مواد و روش‌ها

تحقیق فعلی در حوزه آبخیز کسپلیان به‌دلیل برخورداری از داده‌های دراز مدت بارش و روان‌آب و طبعاً شرایط اولیه مطالعه انجام گرفته است. حوزه آبخیز مذکور دارای توپوگرافی نسبتاً پیچیده و شکلی کشیده و با مساحت $66/78$ کیلومتر مربع، دامنه ارتفاعی 1100 تا 2700 متر از سطح دریا، میانگین بارندگی سالانه حدود 814 میلی‌متر و اقلیم نیمه‌مرطوب تا مرطوب است (۴). حوزه آبخیز کسپلیان به‌دلیل واقع شدن در دامنه شمالی البرز

تعیین عوامل هیدرولوژیکی از دید ایمنی، جنبه اقتصادی طرح و عملکرد سازه‌های هیدرولیکی از اهمیت فراوانی برخوردار است. در همین راستا، ارزیابی روان‌آب به‌دلیل محدودیت‌های مختلفی همچون کافی نبودن ایستگاه‌های آب‌سنجی و هزینه‌بر بودن جمع‌آوری داده‌ها غالباً با استفاده از مدل‌های هیدرولوژیکی صورت می‌گیرد (۷ و ۱۲). از طرفی تهیه اطلاعات جامع در قالب آب‌نگارها یکی از موارد اساسی برای مدیریت صحیح منابع آب و خاک تلقی می‌شود، حال آن‌که دستیابی به این اطلاعات در حوزه‌های آبخیز فاقد ایستگاه‌های آب‌سنجی و یا زیرحوزه‌های آبخیزهای بالادست به‌عنوان مناطق اصلی اجرای اقدامات آبخیزداری ساده نمی‌باشد. در همین راستا اغلب مدل‌های هیدرولوژیکی تخمین روان‌آب نیز بر اساس خصوصیات فیزیکی زودیافت حوزه‌های آبخیز و یا ویژگی‌های موجود و معمول بارش تهیه شده‌اند. در این خصوص می‌توان به تحقیقات گری (۱۶) در تهیه آب‌نگار واحد (Unit Hydrograph) در حوزه‌های آبخیز غرب امریکا، رودریگز و والد (۲۴) در تهیه آب‌نگار سیل در ایالات شرقی امریکا، گوپتا و همکاران (۱۸) در تهیه مدل آب‌نگار واحد لحظه‌ای در هلند، جنا و تایواری (۲۰) در مدل‌سازی بین پارامترهای آب‌نگار واحد مصنوعی و پارامترهای ژئومورفولوژیکی دو حوزه و زیر حوزه‌های آنها در هندوستان و کلیوند و همکاران (۱۵) در تهیه آب‌نگار واحد در 126 حوزه آبخیز در تگزاس اشاره نمود.

در ایران نیز عمدتاً از روش‌های مختلف آب‌نگار واحد ژئومورفولوژیک، ژئومورفوکلیماتیک در حوزه‌های آبخیز مختلف امامه (۱۱)، کسپلیان (۴)، زاینده‌رود (۱۳)، خانمیرزا (۹)، خوزستان (۵)، بازفت (۶) و هرمزگان (۱۲) برای تهیه آب‌نگار سیل استفاده و بعضاً نتایج به‌دست آمده با سایر روش‌های برآورد سیلاب مقایسه شده است. هم‌چنین صادقی و همکاران (۸) با استفاده از اجزای مختلف بارندگی مبادرت به شبیه‌سازی موفق آب‌نگار در حوزه آبخیز کسپلیان نمودند. نتایج

آنها در رابطه با شکل آب‌نگار واحد استفاده شد. شاخص‌های مختلف زمانی رابط بین باران‌نگار کل و مازاد با آب‌نگار واحد ۲ ساعته شامل فاصله زمانی بین انتهای باران‌نگار تا نقطه عطف آب‌نگار واحد، فاصله زمانی بین مرکز ثقل باران‌نگار تا مرکز ثقل آب‌نگار واحد، فاصله زمانی بین مرکز ثقل باران‌نگار تا اوج آب‌نگار واحد، فاصله زمانی بین انتهای باران‌نگار تا مرکز ثقل آب‌نگار واحد، فاصله زمانی بین انتهای باران‌نگار تا اوج آب‌نگار واحد و فاصله زمانی بین ابتدای باران‌نگار تا ابتدای آب‌نگار واحد مد نظر قرار گرفت (شکل ۲).

در مرحله بعد به منظور دست‌یابی به شیوه تجزیه و تحلیل آماری مناسب برای مدل‌سازی روابط متغیرهای مستقل و وابسته از رگرسیون دو و چند متغیره و پس از تقسیم کل داده‌ها به ترتیب به تعداد ۱۶ و ۷ رگبار برای مراحل واسنجی و تأیید استفاده شد. در رگرسیون دو متغیره، ارتباط بین تک‌تک متغیرهای وابسته شامل ۹ ویژگی آب‌نگار واحد و هم‌چنین ۱۲ شاخص زمانی رابط بین باران‌نگار و آب‌نگار واحد، با متغیرهای مستقل شامل ۱۵ ویژگی از باران‌نگار به شکل دوتایی و پس از تهیه بانک اطلاعاتی در نرم‌افزار Excel 2003 و SPSS 12 بررسی شد.

تهیه مدل‌های رگرسیونی در واقع از بررسی ارتباط مستقیم متغیرها با یک‌دیگر و یا شکل‌های تغییر یافته آنها و به صورت تصادفی و از دو سوم داده‌های موجود (۱۶ رگبار) و در حالت‌های خطی، لگاریتمی، معکوس، درجه دو، درجه سه، ترکیبی، توانی، حالت S، منحنی رشد و نمایی (۷ و ۸) به صورت ارائه شده در زیر مورد بررسی قرار گرفت.

$Y = b_0 + b_1x$	مدل خطی	[۱]
$Y = b_0 + b_1 \text{Log}x$	مدل لگاریتمی	[۲]
$Y = b_0 + b_1/x$	مدل معکوس	[۳]
$Y = b_0 + b_1x + b_2x^2$	مدل درجه دوم	[۴]
$Y = b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3$	مدل درجه سوم	[۵]
$Y = b_0 b_1^x$	مدل ترکیبی	[۶]
$Y = b_0 x^{b_1}$	مدل توانی	[۷]

دارای پوشش غالب جنگلی است که به مرور زمان در اثر افزایش جمعیت روستاها بر میزان وسعت کاربری‌های دیگر اراضی افزوده و از وسعت جنگل‌ها کاسته شده است. اراضی زراعی حدود ۱۹ درصد از وسعت کل حوزه آبخیز را شامل می‌شود (۷). حوزه آبخیز مذکور دارای یک ایستگاه هواشناسی ثبات (سنگده) و آب‌سنجی ثبات (ولیک‌بن) به ترتیب در مرکز و خروجی آن می‌باشد (شکل ۱). داده‌های حاصل از ایستگاه‌های ثبات مذکور طی دوره زمانی ۱۳۵۴ تا ۱۳۸۶ برای انجام تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفته است.

برای دست‌یابی به اهداف تحقیق از آمار و اطلاعات آب‌نگار و باران‌نگار مربوط به ۲۳ رگبار در دوره آماری ۳۳ ساله (۳) استفاده شد. برای تهیه آب‌نگار واحد بعد از جداسازی آب پایه با استفاده از خط شیب روبه بالا، حجم روان‌آب مستقیم محاسبه و از تقسیم آن به سطح حوزه، ارتفاع متوسط روان‌آب تعیین و نهایتاً آب‌نگار واحد مرتبط با آن به دست آمد (۱۰). سپس آب‌نگارها واحد متوسط ۲ ساعته به دلیل رعایت شرط زمانی مناسب بارش مؤثر به عنوان ۰/۲ تا ۰/۳ زمان تأخیر ۹ ساعته حوزه آبخیز (۲۶ و ۲۷) برای حوزه آبخیز مورد مطالعه تهیه شد.

در ادامه ۳۶ مشخصه برای هر رگبار در سه دسته کلی اجزای باران‌نگار، آب‌نگار واحد و شاخص‌های رابط بین باران‌نگار و آب‌نگار واحد محاسبه شد. اجزای باران‌نگار شامل مقدار بارش کل، دوام بارش کل، مقدار بارش مازاد، دوام بارش مازاد، شدت متوسط، بیشینه شدت ۳۰ دقیقه‌ای، بیشینه شدت ۱۵ دقیقه‌ای، زمان وقوع بیشینه شدت ۳۰ دقیقه‌ای، زمان وقوع بیشینه شدت ۱۵ دقیقه‌ای، مقدار بارش در چارک اول، دوم، سوم و چهارم، مرکز ثقل باران‌نگار کل و مرکز ثقل باران‌نگار مازاد بود. تمام متغیرهای بارش کل و مازاد به ترتیب از تحلیل باران‌نگار کامل و باران‌نگار مازاد حاصل از کاربرد شاخص فی محاسبه شد. متغیرهای تعیین کننده مهم شکل کلیه آب‌نگارهای واحد نیز شامل دبی اوج، عرض‌های ۲۵، ۵۰ و ۷۵ درصد از دبی اوج، زمان تا اوج، زمان پایه، مرکز ثقل آب‌نگار واحد، دبی در نقطه عطف و فاصله زمانی آن تا اوج انتخاب و برای ارزیابی

جدول ۱. نتایج حاصل از کاربرد رگرسیون‌های دو و چند متغیره برای شبیه‌سازی مؤلفه‌های آب‌نگار واحد ۲ ساعته با استفاده از متغیرهای باران در حوزه آبخیز کسلیان

متغیر وابسته	نوع رگرسیون	روش آماری مورد استفاده	ضریب تبیین	سطح معنی‌داری	درصد خطا	
					تخمین	تأیید
زمان پایه	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۵۶	۰/۰۱	۱۴/۴۴	۲۳/۵۵
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۲۸	۰/۰۳	۴۵/۶۸	۴۵/۱۳
	چند متغیره	داده‌های ساده / پس‌رو	۰/۹۸	۰/۰۰	۰/۵۲	۳۵/۴۸
زمان تا اوج	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۶۷	۰/۰۰	۸۴/۹۲	۷۹/۸۲
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۳۱	۰/۰۱	۸۳۶/۷۴	۶۵۶/۴۰
	چند متغیره	داده‌های ساده / پس‌رو	۰/۹۲	۰/۰۱	۱۳/۸۴	۸۷/۸۳
دبی اوج	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۵۳	۰/۰۲	۲۷/۶۴	۴۳/۸۳
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۳۶	۰/۰۵	۲۸/۴۰	۲۵/۷۶
	چند متغیره	داده‌های ساده / پس‌رو	۰/۹۶	۰/۰۱	۵/۳۰	۴۸/۹۱
دبی تا نقطه عطف	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۵۸	۰/۰۱	۲۱/۵۲	۲۵/۵۹
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۳۰	۰/۰۱	۹/۷۲	۱۰/۷۲
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پس‌رو	۰/۹۸	۰/۰۰	۱/۶۳	۴۰/۵۳
فاصله زمانی دبی تا نقطه عطف	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۳۳	۰/۰۲	۵۳/۳۱	۶۴/۴۸
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۲۸	۰/۰۳	۲۳/۰۳	۳۱/۰۰
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پس‌رو	۰/۴۲	۰/۰۲	۲۲/۳۹	۱۰/۵۹
عرض ۲۵٪ هیدروگراف	دو متغیره	داده‌های ساده	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۹۴	۰/۰۰	۸/۱۳	۱۰۱/۸۶
	دو متغیره	داده‌های ساده	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.	هیچ رابطه‌ای برقرار نشد.
عرض ۵۰٪ هیدروگراف	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۹۸	۰/۰۱	۳/۴۳	۱۴۶/۰۷
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۳۷	۰/۰۰	۲۹/۷۳	۲۲/۷۱
	چند متغیره	داده‌های ساده / پس‌رو	۰/۳۴	۰/۰۲	۳۲/۲۷	۲۲/۶۰
مرکز ثقل هیدروگراف	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۳۵	۰/۰۱	۱۳۱/۱۳	۶۶/۳۹
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۳۶	۰/۰۱	۲۲/۱۲	۲۷/۴۴
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پس‌رو	۰/۴۵	۰/۰۲	۲۹/۰۹	۳۷/۳۷
انتهای بارش کل تا نقطه عطف هیدروگراف	دو متغیره	داده‌های ساده	۰/۳۸	۰/۰۱	۴۴/۶۵	۸۸/۹۹
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پیش‌رو	۰/۲۲	۰/۰۴	۲۳/۷۵	۴۸/۲۲
	چند متغیره	داده تغییر شکل یافته / پس‌رو	۰/۲۷	۰/۰۳	۲۳/۷۵	۴۸/۲۲

ادامه جدول ۱.

۳۴/۱۴	۴۱/۹۶	۰/۰۴	۰/۲۷	داده‌های ساده	دو متغیره	مرکز ثقل بارش کل
۲۸/۹۹	۱۸/۳۶	۰/۰۰	۰/۷۴	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چندمتغیره	تا اوج هیدروگراف
۶۲/۸۲	۶۹/۳۶	۰/۰۲	۰/۳۱	داده‌های ساده	دو متغیره	انتهای بارش کل
۲۶/۹۰	۲۸/۰۴	۰/۰۱	۰/۴۶	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	تا مرکز ثقل
۳۱/۵۱	۳۱/۲۲	۰/۰۰	۰/۹۰	داده تغییر شکل یافته / پس رو	چند متغیره	هیدروگراف
۸۴/۴۳	۱۸۷/۶۳	۰/۰۵	۰/۵۲	داده‌های ساده	دو متغیره	انتهای بارش کل
۳۱/۹۲	۲۴/۱۸	۰/۰۱	۰/۴۹	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	تا اوج هیدروگراف
۳۹/۷۲	۲۳/۰۱	۰/۰۱	۰/۵۶	داده تغییر شکل یافته / پس رو	چند متغیره	ابتدای بارش کل
۱۶۷/۶۸	۷۳/۴۱	۰/۰۰	۰/۳۸	داده‌های ساده	دو متغیره	تا ابتدای
۱۹۱/۹۸	۴۶/۶۷	۰/۰۱	۰/۳۸	داده‌های ساده / پیش رو	چند متغیره	هیدروگراف
۳۱/۳۱	۱۱/۹۷	۰/۰۰	۰/۷۹	داده تغییر شکل یافته / پس رو	دو متغیره	انتهای بارش مازاد
۵۷/۴۰	۷۴/۰۸	۰/۰۱	۰/۳۷	داده‌های ساده	چند متغیره	تا نقطه عطف
۲۳/۶۶	۱۴/۵۱	۰/۰۰	۰/۶۶	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	مرکز ثقل بارش
۲۸/۷۹	۱۱/۹۱	۰/۰۰	۰/۸۷	داده تغییر شکل یافته / پس رو	چند متغیره	مازاد تا مرکز ثقل
۱۰۹/۸۵	۶۰/۱۷	۰/۰۵	۰/۲۴	داده‌های ساده	چند متغیره	هیدروگراف
۶۶۴/۲۰	۲۰۵/۶۹	۰/۰۱	۰/۳۴	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	دو متغیره	مرکز ثقل بارش
۴۰/۲۹	۱۶/۸۲	۰/۰۳	۰/۴۹	داده تغییر شکل یافته / پس رو	چند متغیره	مازاد تا اوج
۱۳۹۲/۵۴	۲۱۷/۹۱	۰/۰۱	۰/۳۰	داده‌های ساده	دو متغیره	هیدروگراف
۹۲۲/۶۷	۴۱/۹۸	۰/۰۰	۰/۹۸	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	انتهای بارش مازاد
۷۲/۲۸	۴۰/۲۷	۰/۰۴	۰/۵۰	داده‌های ساده	دو متغیره	تا مرکز ثقل
۳۱/۱۶	۱۵/۹۴	۰/۰۰	۰/۴۴	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	هیدروگراف
۳۰/۲۶	۱۴/۰۴	۰/۰۰	۰/۷۲	داده تغییر شکل یافته / پس رو	دو متغیره	انتهای بارش مازاد
۴۵۷/۶۸	۱۳۴/۳۶	۰/۰۴	۰/۴۹	داده‌های ساده	چند متغیره	تا اوج هیدروگراف
۱۴/۰۲	۳۴/۵۷	۰/۰۴	۰/۲۶	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	ابتدای بارش مازاد
۱۴/۰۲	۳۴/۵۷	۰/۰۴	۰/۲۶	داده تغییر شکل یافته / پس رو	چند متغیره	تا ابتدای
۱۱۸/۸۱	۱۰۲/۵۸	۰/۰۵	۰/۲۴	داده‌های ساده	دو متغیره	هیدروگراف
۸۵/۲۷	۴۴۱/۲۸	۰/۰۰	۰/۴۱	داده تغییر شکل یافته / پیش رو	چند متغیره	
۳۶/۳۶	۴/۴۶	۰/۰۰	۰/۹۶	داده‌های ساده / پس رو	چند متغیره	

بدون عاملی و تجزیه و تحلیل عاملی به منظور کاهش تعداد متغیرهای مستقل استفاده گردید. نهایتاً رگرسیون چند متغیره به روش پس رو و پیش رو اجرا شد. رگرسیون چند متغیره حاصل برای حالت‌های خطی، لگاریتمی، معکوس، توان دوم و توان سوم نیز محاسبه و نهایتاً مدل‌های نهایی با استفاده از آماره‌های

$$Y = e^{b_0 + b_1/x} \quad \text{مدل S شکل} \quad [۸]$$

$$Y = e^{b_0 + b_1x} \quad \text{مدل منحنی رشد} \quad [۹]$$

$$Y = b_0 e^{b_1x} \quad \text{مدل نمایی} \quad [۱۰]$$

هم‌چنین کارایی رگرسیون چند متغیره برای تأمین هدف تحقیق استفاده شد. در این تحقیق از روش آماری تجزیه و تحلیل

خلاصه شده است. نتایج حاصل از کاربرد تجزیه و تحلیل عاملی و کاهش داده‌های مستقل در رگرسیون چند متغیره و استفاده متعاقب شیوه‌های پیش‌رو و پس‌رو در تمامی حالات منجر به دستیابی به مدل‌های با عملکرد کلی نسبی کمتر به واسطه مقادیر خطای نسبی و مجذور میانگین مربعات خطای به ترتیب بیش از چند ۲۵۶۹۸۰/۹۰ و ۲۱۷۹۴/۴۶ درصد گردیده و لذا از ارائه نتایج آنها خودداری شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده از کاربرد مدل‌های مختلف، میانه خطای تأیید مقادیر حاصل برای کلیه متغیرهای وابسته با استفاده از رگرسیون دو متغیره، چند متغیره بدون تجزیه و تحلیل عاملی به شیوه پیش‌رو، بدون تجزیه و تحلیل عاملی به شیوه پیش‌رو و بالآخره با تجزیه و تحلیل عاملی به شیوه پیش‌رو برای آب‌نگار واحد ۲ ساعته به ترتیب ۶۹/۳۴، ۸۷/۷۹، ۳۷/۳۷، ۳۹/۶۴، ۳۷/۳۹ درصد در حوزه آبخیز کسپلیان برآورد شد. با توجه به جدول ۱ مشخص می‌گردد که کمترین درصد خطای تأیید مربوط به رگرسیون دو متغیره با مقدار عددی ۲۳/۵۵ درصد بوده است. همچنین در رگرسیون چند متغیره در آب‌نگار واحد ۲ ساعته، روش پس‌رو بدون تجزیه و تحلیل عاملی دارای درصد خطای تأیید کمتری (۲۸/۵۱ درصد) نسبت به حالت با تجزیه و تحلیل عاملی بوده است. در حالی که روش پیش‌رو دارای خطای تأیید کمتر و در حد ۹۴/۸۷ درصد بوده است. به طور کلی در آب‌نگار واحد ۲ ساعته با انجام تجزیه و تحلیل عاملی و کاربرد شیوه پیش‌رو، درصد خطای تأیید بیشتر اما در روش پیش‌رو کمتر بوده است.

میزان درصد خطای تخمین در رگرسیون چند متغیره به جز در شرایط استفاده از شیوه پیش‌رو، میزان درصد خطای نسبی در آب‌نگارهای واحد ۲ ساعته با انجام روش تجزیه و تحلیل عاملی افزایش پیدا کرده است که با نظرات صادقی و همکاران (۷) مبنی بر عدم توانایی تجزیه و تحلیل عاملی در افزایش دقت

ارزیابی انتخاب شدند. در نهایت مدل‌های با ضریب همبستگی بالاتر، خطای تخمین و تأیید کمتر و غالباً زیر ۴۰ درصد (رابطه ۱۱)، مجذور میانگین مربعات خطای کمتر (رابطه ۱۲) و ضریب کارایی بالاتر و ترجیحاً بیش از ۶۰ درصد (رابطه ۱۳) به عنوان مدل‌های نهایی انتخاب شد (۱، ۷، ۱۷ و ۲۱).

$$RE = \left| \frac{Y_o - Y_e}{Y_o} \right| \times 100 \quad [11]$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{i=n} (Y_o - Y_e)^2}{n}} \quad [12]$$

$$CE = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{i=n} (Y_i - \bar{Y}_o)^2 - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{i=n} (Y_i - Y_e)^2}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{i=n} (Y_i - \bar{Y}_o)^2} \quad [13]$$

در روابط بالا RE خطای نسبی به درصد، RMSE مجذور میانگین مربعات خطا، CE ضریب کارایی، Y_o مقدار مشاهده‌ای متغیر، \bar{Y}_o میانگین مقادیر مشاهده‌ای متغیر، Y_e مقدار تخمینی متغیر و n تعداد مشاهدات متغیر وابسته مورد بررسی می‌باشد. در مرحله بعد ضمن تحلیل نهایی نتایج به دست آمده در خصوص اختلاف متصور تخمین، مدل برتر به همراه استدلال‌های منطقی برای منطقه مورد مطالعه ارائه شد.

نتایج

تحقیق فعلی با هدف ارزیابی مقایسه‌ای روش‌های مختلف مدل‌سازی رگرسیونی در تهیه آب‌نگار واحد با استفاده از مؤلفه‌های باران در حوزه آبخیز کسپلیان انجام شد. نتایج ارزیابی نرمال بودن داده‌ها دلالت بر نرمال بودن تمامی داده‌های مورد مطالعه و ضرورت نرمال‌سازی زمان وقوع بیشینه شدت ۳۰ دقیقه‌ای رگبار، زمان وقوع بیشینه شدت ۱۵ دقیقه‌ای رگبار برای آب‌نگار واحد ۲ ساعته از طریق لگاریتم‌گیری داشتند. در نهایت از بین بیش از ۵۰۰۰۰ مدل، تعداد ۵۵ مدل به دلیل برخوردار بودن از ضریب تبیین معنی‌دار در حد احتمال کمتر از ۵ درصد و عملکرد برتر بر اساس معیارهای ارزیابی انتخاب شدند. نتایج حاصل از مدل‌های مذکور به همراه جزئیات مربوطه در جدول ۱

مدل‌سازی بارش-روان‌آب در حوزه آبخیز کسلیان هم‌خوان است، حال آن‌که با یافته‌های وفاخواه (۱۴) در تحلیل منطقه‌ای سیلاب و افضلی (۲) در مدل‌سازی منطقه‌ای مؤلفه‌های هیدروگراف واحد مصنوعی با استفاده از پارامترهای فیزیکی حوزه آبخیز هم‌سو نمی‌باشد.

به‌طور کلی تعداد مدل‌های حاصل برای متغیرهای وابسته در شیوه پیش‌رو نسبت به پس‌رو کمتر و تفاوت درصد خطای نسبی تخمین و تأیید نیز کمتر بوده اما روابط حاصل از مشارکت تعداد کمتر متغیرهای مستقل در فرآیند تهیه مدل منجر به تهیه مدل‌های منطقی‌تر گردیده که دلالت بر حذف ارتباط درونی متغیرهای مستقل داشته است. با توجه به نتایج به‌دست آمده، روش رگرسیون دو متغیره کمترین درصد خطای نسبی تأیید نسبت به روش رگرسیون چند متغیره را داشته است که نشان‌دهنده توانایی قابل توجه مدل‌های رگرسیونی ساده دو متغیره بوده است. یافته مذکور ضمن مغایرت با اظهارات صادقی و همکاران (۷) در تحلیل ارتباط مؤلفه‌های آب‌نگار و باران‌نگار در حوزه آبخیز کسلیان بر ضرورت مدل‌سازی‌های مناسب و متناسب با متغیرهای مورد بررسی دلالت دارد.

در رگرسیون دو متغیره به‌ترتیب مدل‌های درجه سه و خطی بیشترین توانایی در تعیین مدل‌های مناسب جهت اهداف تحقیق داشته‌اند. هم‌چنین در راستای تأکيدات صادقی و همکاران (۷) و افضلی (۲) توانایی مدل‌های رگرسیون چند متغیره با شیوه پس‌رو در تحلیل رگرسیون چند متغیره به‌خصوص در مورد متغیرهای رابط زمانی بین باران‌نگار و آب‌نگار واحد مورد تأیید قرار گرفت. علاوه بر یافته‌های فوق، ارتباط غیر خطی اغلب روابط دو و چند متغیره در تبیین خصوصیات آب‌نگار واحد ۲ ساعته تأیید شد که با نظرات سینگ (۲۶)، ثقفیان (۲۵) و نیز اظهارات موسوی و همکاران (۱۳) و افضلی (۲) مبنی بر ارتباط غیر خطی متغیرهای هیدرولوژیکی هم‌خوانی دارد.

هم‌چنین بررسی خطاها نشان می‌دهد که خطای تخمین در روابط دو متغیره آب‌نگار واحد از ۱۴/۴۴ تا ۱۸۷/۴۳ و با میانه ۶۴/۷۷ و خطای تأیید از ۲۳/۵۵ تا ۴۵۷/۶۸ درصد برآورد شد.

حال آن‌که خطای تخمین حاصل از کاربرد رگرسیون چند متغیره بسته به نوع پارامترهای مورد بررسی و نیز روش آماری مورد استفاده از ۵۲/۰ تا ۸۳۶۸/۴ و با میانه از ۱۲/۱۵ تا ۴۳/۸۲ و خطای تأیید از ۲۸/۵۱ تا ۹۲۲/۶۷ درصد بوده است. خطای تأیید برآوردی در روابط چند متغیره نیز بسته به نوع پارامترهای مورد بررسی و هم‌چنین روش آماری مورد استفاده از ۲/۹۵ تا چندین ده‌هزار و با میانه از ۱۵/۸۵ تا ۶۰/۱۷ و خطای تأیید از ۳/۴۵ تا چندین صد هزار درصد متغیر بوده است. با توجه به جدول ۱ بیشترین مشارکت متغیرهای مستقل در رگرسیون دو و چند متغیره به‌ترتیب مربوط به بیشینه شدت ۳۰ دقیقه و زمان وقوع آن و دوام بارش بوده در حالی که کمترین آن مربوط به چارک سوم و چهارم است که اصلاً در مدل‌سازی دو متغیره وارد نشده‌اند. این موضوع مشخصاً بر نقش شدت بارندگی بر کنترل روان‌آب مازاد و طبعاً تشکیل آب‌نگار مستقیم و نهایتاً آب‌نگار واحد تأکید داشته است که ضمن توافق با فلسفه‌های حاکم بر تهیه آب‌نگار واحد (۲۶) و نیز تئوری‌های پیشنهادی در رابطه با تولید روان‌آب (۲۷) با نتایج تحقیق صادقی و همکاران (۸) در رابطه با تهیه آب‌نگار سیل با استفاده از مؤلفه مدت زمان بارش مؤثر و مقدار بارش مازاد و زمان وقوع بیشینه ۱۵ دقیقه‌ای در حوزه آبخیز کسلیان هم‌راستا می‌باشد. در رگرسیون چند متغیره، حالت معکوس هیچ مدلی برای متغیرهای وابسته به‌دست نیامده و به‌طور کلی با لگاریتم‌گیری و بالطبع کوچک‌تر شدن تمامی متغیرها، مدل‌های بهتری به‌دست آمد. در حالی که حالت توان ۳ به‌دلیل بزرگ‌تر شدن تمامی متغیرها، معیارهای ارزیابی مناسب در اکثر موارد به‌دست نیامد. این یافته هم‌چنین بر عدم توانایی رگرسیون‌های درجه دو و بالاتر در رابطه با ارائه روند مشخص در متغیرهای وابسته دلالت داشته که با تأکيدات و نتایج به‌دست آمده توسط ملچینگ (۲۲) مبنی بر درصد خطای تخمین و تأیید کمتر مدل‌های تغییر شکل‌یافته، ممیکو و رآو (۲۳) و نیز هلوگ و همکاران (۱۹) در این راستا مطابقت دارد. هم‌چنین دامنه خطای زیاد گزارش شده طی تحقیق نیز مؤید ضرورت انتخاب دقیق

به‌دست آمده طی تحقیقات گذشته را ایجاب می‌نماید. از طرفی می‌توان اذعان نمود که انتخاب شیوه مناسب مدل‌سازی الزاماً با پیچیدگی روش و شیوه انتخاب شده هم‌خوان نبوده بلکه عملکرد موفق و یا برتر آن از جهات مختلف حائز توجه می‌باشد. به‌این ترتیب ضمن تأکید بر تداوم تحقیقات مشابه در سایر حوزه‌های آبخیز و مقوله‌های مختلف هیدرولوژی، انجام مطالعات گسترده‌تر و معرفی سایر شیوه‌های مدل‌سازی ریاضی از قبیل شبکه عصبی مصنوعی به‌منظور ارزیابی عملکرد آنها و نیز ارائه جمع‌بندی‌های جامع و نهایی پیشنهاد می‌شود.

رگبارها (۷) و دسته‌بندی آنها از لحاظ نوع بارش و یا زمان آنها بوده و به‌این ترتیب انجام تحقیقات گسترده در این خصوص را تأکید می‌نماید.

در جمع‌بندی تحقیق حاضر با هدف بررسی کارایی مدل‌های رگرسیونی حاکم بین مؤلفه‌های مختلف آب‌نگار واحد و باران‌نگار در حوزه آبخیز معرف کسپلیان می‌توان اظهار نمود که عملکرد مدل‌های مختلف و شیوه‌های تجزیه و تحلیل آماری بسته به نوع متغیر مورد بررسی متفاوت بوده و ضرورت انجام تحقیقات جداگانه و دقیق و هم‌چنین عدم تبعیت صرف از نتایج

منابع مورد استفاده

۱. ابریشمی، ح. و ت. محمدی. ۱۳۷۴. کاربرد تحلیلی رگرسیون. چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران.
۲. افضلی، ع. ۱۳۸۶. مدل‌سازی منطقه‌ای مؤلفه‌های هیدروگراف واحد مصنوعی با استفاده از پارامترهای فیزیکی حوزه آبخیز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشگاه تربیت مدرس، نور.
۳. اسدی، ه. ۱۳۸۷. ارزیابی روش‌های تهیه منحنی‌های زمان-مساحت در تخمین سیلاب حاصل از آبنمود واحد لحظه‌ای در حوزه آبخیز کسپلیان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد آبخیزداری، دانشگاه تربیت مدرس، نور.
۴. حشمت پور، ع. م. محسنی ساروی، ا. سعدالدین و م. عرفانیان. ۱۳۸۱. بررسی کارایی هیدروگراف واحد لحظه‌ای ژئومورفولوژیک و ژئومورفوکلیماتیک در برآورد دبی سیلاب. مجله منابع طبیعی ایران ۵۵ (۱): ۳-۲۵.
۵. شاه‌محمدی حیدری، ز. و ع. بهنیا. ۱۳۸۴. تعیین مدل منطقه‌ای برآورد سیلاب حداکثر در حوزه‌های فاقد آمار شرق و جنوب شرق جلگه خوزستان. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۱۲(۵): ۱۰-۱۶.
۶. صادقی، س. ح. ر. و م. دهقانی. ۱۳۸۵. دقت روش‌های تخمین ضریب ذخیره آبنمود واحد لحظه‌ای در بازسازی آبنمود واحد سیل. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۱۳(۳): ۱۵۲-۱۶۰.
۷. صادقی، س. ح. ر. ح. ر. مرادی، م. مزین و م. وفاخواه. ۱۳۸۴. کارایی روش‌های مختلف تجزیه و تحلیل آماری در مدل‌سازی بارش-رواناب (مطالعه موردی: حوزه آبخیز کسپلیان). مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۱۲(۳): ۸۱-۹۰.
۸. صادقی، س. ح. ر. م. مزین و ح. ر. مرادی. ۱۳۸۶. تهیه آبنمود با استفاده از اجزای مختلف بارندگی در حوزه آبخیز کسپلیان. منابع طبیعی ایران ۶۰(۱): ۳۳-۴۳.
۹. عبداللهی، خ. ۱۳۸۱. مدل‌سازی رواناب بر اساس ویژگی‌های ژئومورفولوژیکی برای حوزه آبخیز خانمیرزا با استفاده از GIS. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهندسی آبخیزداری، دانشگاه تربیت مدرس، نور.
۱۰. علیزاده، ا. ۱۳۸۲. اصول هیدرولوژی کاربردی. چاپ شانزدهم، انتشارات دانشگاه امام رضا.
۱۱. غیاثی، ن. ق. ۱۳۷۵. واسنجی هیدروگراف واحد لحظه‌ای ژئومورفولوژی و ژئومورفوکلیماتولوژی در حوزه آبخیز امامه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهندسی آبخیزداری، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.
۱۲. مرید، س. و د. ریاضتی. ۱۳۸۲. مقایسه مدل‌های تحلیل منطقه‌ای سیلاب و بارش-رواناب در شرق استان هرمزگان. مجله علوم و فنون

کشاورزی و منابع طبیعی ۱۰(۲): ۱۸۱-۱۹۳.

۱۳. موسوی، س.ف.، م. نکویی مهر و م. مهدوی. ۱۳۷۷. بررسی و آزمون تطابق هیدروگراف‌های واحد مصنوعی و طبیعی در حوزه آبخیز سد زاینده رود (زیر حوزه پلاسجان). مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۲(۲): ۹۳-۱۰۶.

۱۴. وفاخواه، م. ۱۳۷۸. شناخت عوامل مؤثر در سیلاب به‌منظور مهار آنها با استفاده از تجزیه و تحلیل عاملی در رودخانه قره‌چای. پژوهش و سازندگی ۴۵: ۷۲-۷۵.

15. Cleveland, G.T., D.B. Thompson, X. Fang and X. He. 2008. Synthesis of Unit Hydrographs from a Digital Elevation Model. *J. Irrig. and Drain. Eng.* 134(2): 212-221.
16. Gray, D. M. 1961. Synthetic unit hydrograph for small watersheds. *J. Hydraul. Div. ASCE* 87(4): 33-54.
17. Green, I.R.A. and D. Stephenson. 1986. Criteria for comparison of single event model. *Hydrol. Sci. J.* 31:395-411.
18. Gupta, V.K., E. Waymire and I. Roddriguez-Iturbo. 1986. On Scales Gravity and Network Structure in Basin Runoff. PP. 159-180. *In: Gupta, V., Rodriguez- Iturbo, I. and Wood. E. (Eds.), Scale Problems in Hydrology.* D. Rcidel. Dordrecth. Holland.
19. Helweg, O.J., J. Amorcho and R.H. Finch. 1983. Improvement of nonlinear rainfall-runoff model. *J. Hydraul. Div.* 108(7):813-822.
20. Jena, S.K. and K.N. Tiwari. 2006. Modeling synthetic unit hydrograph parameters with geomorphologic parameters of watersheds. *J. Hydrol.* 319: 1-14.
21. Liu, X. and J. Li. 2008. Application of SCS model in estimation of runoff from small watershed in Loess Plateau of China. *Chinese Geograph. Sci.* 18(3): 235-241.
22. Melching, C.S. 1991. Output Reliability as Guide for Selecting of Rainfall-runoff Models. *J. Water Resour. Plan. and Manag.* 117(3):91-105.
23. Memikou, M. and A.R. Rao. 1983. Regional Monthly Rainfall-Runoff Model. *J. Water Resour. Plan. and Manag.* 117(3):383-393.
24. Roddriguez-Iturbo, I. and J. B. Valdes. 1979. The geomorphologic structure of hydrologic response. *Water Resour. Res.* 15(6):1409-1420.
25. Saghafian, B. 2006. Nonlinear transformation of unit hydrograph *J. Hydrol.* 330: 596-603.
26. Singh, V.P. 1992. *Elementary Hydrology.* Economy Edition, New Delhi, India.
27. Subramanya, K. 2001. *Engineering Hydrology.* Tata McGraw-Hill, USA.